

УДК 323.2'39:316.32:355.01(477)

Юрій Шайгородський,
*доктор політичних наук, професор,
Інститут політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України,
м. Київ*

Суспільна консолідація в умовах війни: внутрішньополітичні виклики та відповідальність еліт

Консолідація й згуртованість соціуму стали відповіддю українського суспільства на повномасштабне вторгнення військ РФ в Україну 24 лютого 2022 року, а спротив українських громадян російській воєнній агресії – смислотворчою основою суспільної мобілізації та єднання українців задля відсічі ворогові. Згуртованість суспільства засвідчила високий рівень його ціннісно-орієнтаційної єдності. Ця єдність, в умовах екзистенційної загрози, постала ключовою характеристикою системи соціальних зв'язків і як консенсусна сукупність установок, мотивів, інтеріоризованих моральних норм – основою домінантних цінностей, регулятором поведінки та орієнтиром вибору її моделей.

1 березня 2022 року були оприлюднені результати першого після початку великої війни соціологічного опитування українських громадян (*Загальнонаціональне опитування, 2022*). Результати цього опитування засвідчили одностайну (98%) підтримку Збройних сил України; стрімке, більше ніж удвічі (порівняно з результатами опитування за тиждень до повномасштабної війни) зростання рейтингу Президента України (з 41% до 93%); 84% респондентів заявили про підтримку дій органів місцевої влади; 80% опитаних соціологами респондентів (90% чоловіків та 70% жінок) заявили про свою готовність зі зброєю в руках відстоювати територіальну цілісність України. Про свою беззастережну віру у здатність українців відбити напад Росії та в безумовну перемогу України заявили

88% опитаних (зі значною перевагою цього показника у всіх регіонах країни). Лише 10% респондентів, опитаних у перші дні повномасштабного російського воєнного вторгнення в Україну, не мали впевненості в українській перемозі.

Порівняно з довоєнними опитуваннями, суттєво зросли й показники підтримки вступу України до ЄС та НАТО: якщо у січні 2022 року прихильників вступу до цих міжнародних організацій було, відповідно, 65% та 60%, то в березні 2022 року підтримка громадянами приєднання України до Європейського Союзу становила 86%, а за вступ до НАТО висловилися 76% опитаних. За такий вектор зовнішньополітичного руху країни висловилися більшість респондентів усіх вікових груп та усіх регіонів України. (Зазначимо, що в червні 2023 року про своє бажання бачити Україну в складі НАТО заявили вже 89% респондентів (*Ставлення до вступу України до НАТО*, 2023)).

Показником усвідомлення цінності держави, її незалежності та територіальної цілісності є отримані влітку 2022 року результати соціологічного дослідження. На запитання „Як би Ви проголосували, якби сьогодні стояв вибір підтримати проголошення Незалежності України” 97% (86% „однозначно” й 11% „скоріше”) заявили, що зробили б це. Порівняно з попереднім – довоєнним 2021 роком – цей показник зріс на 17%, а порівняно з 2012 роком – у півтора рази (*Сімнадцяте загальнонаціональне опитування*, 2022). Навіть економічну ситуацію в країні респонденти визнавали найкращою за час існування незалежної держави (*Українське суспільство*, 2023) (що, на нашу думку, є ще одним свідченням, з одного боку, впевненості у перемозі над ворогом, а з другого – усвідомленням того, що українці здатні до самообмежень в умовах війни – понад 70% (найвищий показник за весь час української незалежності) вважали, що події в країні розвиваються у правильному напрямі (*Ставлення до вступу України до НАТО*, 2023)).

Повномасштабне російське воєнне вторгнення в Україну суттєво змінило ціннісні пріоритети українських громадян. Демократія, соборність держави та її територіальна цілісність під час великої війни не лише стали пріоритетними, але й набули конкретних форм:

– 24 лютого 2022 року, на тлі ракетних обстрілів міст та сіл України, десятки тисяч українських громадян прийшли до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, до центрів комплектування батальйонів територіальної оборони та й просто до місць видачі зброї, щоб із нею в руках стати на захист своєї держави;

– з перших днів великої війни громадяни України виявили свою здатність до самоорганізації та взаємодопомоги в сприянні евакуації мешканців тимчасово окупованих територій, мешканців міст і сіл, які постраждали від ракетних обстрілів та бомбардувань;

– сотні тисяч мешканців з перших днів повномасштабного воєнного вторгнення російських військ в Україну добровільно взяли на себе функції забезпечення оборони своїх міст і сіл;

– здатність до самоорганізації виявили сотні тисяч громадян і через створення мережі неформальних громадських об'єднань – потужного волонтерського руху (Шайгородський, 2023а);

– мільйони громадян долучилися до фінансової підтримки Збройних сил України та добровольчих формувань – протягом усього часу спротиву російській воєнній агресії українці щодня перераховують мільйони гривень пожертв на потреби Збройних сил України.

Варто наголосити, що здатність до самоорганізації стала основною характеристикою українського суспільства в перші дні великої війни. Водночас варто визнати неефективність наявної системи взаємодії держави з громадськістю та її інститутами – адже громадська активність реалізувалася й реалізується здебільшого поза межами формальних інститутів і частіше – вибудовується на мережевих принципах соціальної взаємодії, зумовленої усвідомленням необхідності оперативного розв'язання наявних проблем. У критичні для країни часи боротьби з російською воєнною агресією самоорганізовані громадяни через „нелегалізовані” організації добровільно взяли на себе функції „провідників” суспільної консолідації.

Навіть побіжний аналіз подій останнього часу (Шайгородський, 2023b) та реакції на них переважної більшості українських громадян дає підстави для проміжних висновків нашого дослідження.

По-перше, злочинне, нічим не спровоковане російське воєнне вторгнення в Україну у 2022 році не лише кардинально змінило життя людей, але й позначилося на структурі ціннісних орієнтацій українських громадян. Реальна загроза державі, її суверенітету та територіальній цілісності згуртувала й мобілізувала українське суспільство, а зміни ціннісних пріоритетів населення України стали основою його ціннісно-орієнтаційної єдності. Українці усвідомили себе одним народом, єдиною країною, спільнотою, здатною здолати ворога.

По-друге, здатність українських громадян до суспільної мобілізації та єднання у відсічі російській агресії є результатом усвідомлення ними цінності держави, укоріненню у свідомості загальнолюдських, демократичних цінностей і готовності їх захищати зі зброєю в руках.

По-третє, моральна й політична зрілість, готовність протистояти ворогу у боротьбі за свою державу, мужність і відвага не лише бійців ЗСУ, але й більшості українських громадян, їхня здатність до суспільної мобілізації та самоорганізації стали спонукою широкої міжнародної підтримки – урядів демократичних держав та їх громадян: допомоги озброєнням, фінансової підтримки, допомоги українським біженцям від війни та моральної підтримки України й українців. Наслідком і своєрідною оцінкою європейською спільнотою політичної зрілості українських громадян стало й стрімке просування країни в напрямі членства в ЄС, і сприйняття Альянсом беззаперечного членства України в НАТО у майбутньому.

Серед чинників, які посилили здатність українства до самоорганізації, спроможність до спротиву ворогу, окрім аксіологічних, на нашу думку, суттєвими є й такі:

- усвідомлення ваги, значущості й дієвості громадянського суспільства. Навички ефективної суспільної взаємодії набувалися українством у протидії несправедливості й боротьбі з нею протягом усього часу незалежності;

- подолання патерналістських настроїв у суспільстві та усвідомлення власної відповідальності за державу, її безпеку та рівень суспільного розвитку. Державний патерналізм, як система

політичних та соціальних взаємин, тривалий час була домінантною в пострадянському українському суспільстві (*Українському суспільству властивий патерналізм*, 2019), але події останнього часу суттєво нівелювали вплив на нього патерналістських настроїв;

– навички самоуправління, набуті в процесі децентралізації влади. Попри порівняно нетривалий та певною мірою суперечливий процес реформи децентралізації в Україні, громадяни усвідомили можливості впливу на рішення місцевих органів влади.

Разом з тим, варто визнати наявність не лише позитивних внутрішньо- та зовнішньополітичних змін, але й наголосити на негативних тенденціях суспільно-політичного розвитку, які окреслилися останнім часом та суттєво впливають на рівень консолідації та згуртованості соціуму, на реалізацію його мобілізаційного потенціалу. Відповідальність за посилення таких тенденцій лежить передусім на політичних елітах країни і значною мірою залежить від їхньої здатності передбачати та своєчасно реагувати на виклики воєнного часу.

В означеному контексті важливим суспільно-політичним завданням, на наше переконання, є збереження й посилення єдності українського соціуму, його консолідації у подоланні внутрішньополітичних викликів. Ці виклики виникли й посилюються передусім через **управлінські прорахунки** керівників різних напрямів організації суспільного життя в умовах повномасштабного воєнного вторгнення РФ в Україну. Важливим чинником позитивного впливу на рівень суспільної єдності в перші дні цього вторгнення була демонстрація єдності українських політичних еліт: одностайність в ухваленні рішень Верховною Радою України, долучення до організації спротиву воєнній агресії політичної опозиції, спрямованість риторики влади та її конкретних дій на досягнення спільної і єдино важливої мети тощо безумовно сприяли суспільній консолідації. Саме на цьому тлі рівень довіри до влади та її інститутів досягнув найвищих показників. Разом з тим, як свідчать результати соціологічних опитувань останнього часу, цей рівень знижується, а невдоволення, навпаки – зростає (табл. 1).

Таблиця 1.

**Динаміка показників рівня довіри* до окремих
соціальних інститутів
(вересень 2022 – вересень 2023)****

	Президент України, %		Уряд України, %		Верховна Рада України, %		Політичні партії, %	
	довіра	недовіра	довіра	недовіра	довіра	недовіра	довіра	недовіра
вересень 2022	81,8	17,8	51,5	48,1	39,7	59,9	22,1	77,2
грудень 2022	77,0	15,0	42,8	46,6	38,5	51,0	17,1	65,8
лютий-березень 2023	82,9	11,5	50,0	41,4	41,0	51,0	21,7	63,3
травень 2023	83,3	11,3	39,4	48,8	34,9	55,2	14,8	68,8
липень 2023	79,9	15,0	39,1	52,2	36,2	56,3	17,0	68,2
вересень 2023	71,7	20,2	31,9	60,4	29,1	63,6	14,1	73,6

* Наведено суми відповідей „повністю довіряю” і „скоріше, довіряю” та відповідей „зовсім не довіряю” і „скоріше, не довіряю”.

** Складено за: (Оцінка громадянами ситуації в країні...(вересень–жовтень 2022 р.), 2022; Політичні підсумки 2022 року, 2022; Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, 2023; Оцінка громадянами ситуації в країні..., (травень 2023 р.), 2023; Оцінка громадянами ситуації в країні...(липень 2023 р.), 2023; Оцінка громадянами ситуації в країні...(вересень 2023 р., 2023).

Наведені в таблиці результати свідчать про суттєве зниження протягом останнього часу рівня довіри до основних державно-політичних інститутів. Звернімо увагу, що йдеться не про військово-політичне, а саме про державно-політичне керівництво. Військово-політичне керівництво, як діяльність, спрямована на забезпечення реалізації політики держави у сфері оборони, отримує високу й позитивну оцінку громадян. Рівень довіри до ЗСУ залишається найвищим серед усіх соціальних інститутів протягом усього часу воєнного вторгнення РФ – середній показник довіри становить 95,9% (протилежний цьому показник не досяг і 4%). І це зрозуміло –

громадяни України свої сподівання на перемогу у цій війні покладають передусім на ЗСУ, на добровольчі батальйони й негативно на реагують на спроби приниження авторитету захисників країни.

Наростання критичного ставлення до влади та державно-політичних інститутів пов'язане передусім з прорахунками в організації суспільного життя в умовах війни, з не завжди продуманими управлінськими рішеннями та спробами їх реалізації не адекватними ситуації методами. Вкрай негативний вплив на морально-психологічний стан суспільства та рівень довіри до влади мають факти корупції у її вищих ешелонах, фінансової та моральної недоброочесності високопосадовців, прояви байдужого ставлення державних службовців до потреб військовослужбовців, внутрішньо переміщених осіб, постраждалих від війни громадян, а також – на переконання громадян – відсутність належної реакції на ці факти з боку влади, антикорупційних, правоохоронних та судових органів.

На необхідності боротьби з корупцією наголошують і наші партнери за кордоном. На думку окремих європейських політиків, відсутність системної боротьби з корупцією в Україні може стати на заваді її членства в Євросоюзі, фінансової допомоги з боку ЄС. Докладати більше зусиль для боротьби з корупцією в уряді закликають Україну й США, пов'язуючи результати цієї боротьби з подальшою невійськовою підтримкою з боку Сполучених Штатів.

Непоодинокі, а в окремих сферах та галузях – системні **прояви корупції** вкрай гостро сприймаються українським суспільством, а корупційні дії під час війни характеризуються ним як мародерство, а надто м'яку, на думку більшості, реакцію влади на прояви корупції (а іноді й відсутність будь-якої реакції) громадяни пов'язують (і часто – небезпідставно) з недоброочесністю посадовців найвищого рівня, народних депутатів, суддів Верховного Суду тощо.

Занепокоєння та роздратування багатьох українців викликають **несвоєчасні видатки з державного бюджету** (*Україні війна, а влада робить ремонти*, 2023), а також – невиправдані в умовах війни та **необґрунтовані бюджетні витрати органів місцевого самоврядування**. Масовими протестами (*Гроші на ЗСУ*, 2023) проти таких витрат та закликами спрямувати наявні кошти на потреби ЗСУ відгукнулися громадяни на спроби органів місцевої влади витратити кошти громад на будівництво стадіонів, заходи з благоустрою

тощо. На тлі щоденних зусиль волонтерів зі збору коштів на обладнання, автівки та дрони для бійців на фронтах несвоєчасні закупівлі тих чи тих послуг за завищеними цінами, реалізація будівельних проєктів без економічного їх обґрунтування та очевидної доцільності викликають обурення значної частини громадян (*У першу чергу ЗСУ*, 2023).

У складний воєнний час сумлінною сплатою податків до бюджету громадяни фінансово підтримують економіку України. Порівняно із січнем – лютим 2022 р. приріст з податку на доходи фізичних осіб у січні – лютому 2023 р. становив 10,8% (зростання – 2,4 млрд грн). До місцевих бюджетів у січні – лютому 2023 р. надійшло 66,5 млрд грн, що на 5,9 млрд грн, або на 9,8%, більше, ніж у січні – лютому попереднього року. Майже в півтора раза, порівняно з 2022 роком, у 2023-му зросли надходження акцизного податку. Надходження єдиного соціального внеску у січні – лютому 2023 р. зросли на 13,4%, порівняно з тим самим періодом року попереднього (*Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості*, 2023). Завдяки активній громадянській позиції платників податків держава стабільно отримує кошти для забезпечення Збройних сил України та соціальних виплат.

Водночас занепокоєння підприємців викликають урядові рішення про повернення до довоєнного механізму оподаткування та відновлення податкових перевірок. Це занепокоєння пов'язане не з можливим зростанням податкових зобов'язань (наведені дані про збільшення надходжень від підприємницької діяльності протягом року дії воєнного стану та податкових пільг підтверджують це твердження) і не з відновленням податкових перевірок, а з побоюванням повернення до довоєнного „стилю” цих перевірок. Адже рівень довіри до Державної податкової служби залишається найнижчим серед усіх державних інститутів (*Міграція та соціально-політичні настрої*, 2023). **Відсутність позитивних змін у системі оподаткування** рано чи пізно призведе до проблем дефіциту бюджету, а цей дефіцит потягне за собою затримки із фінансуванням соціальних виплат, скорочення робочих місць та зростання безробіття, скорочення компенсаційних виплат тощо. За таких фінансових умов та фіскальних практик украй важко розраховувати на збільшення притоку інвестицій у нашу державу, що є

одним із найважливіших факторів повоєнної відбудови. Тож зменшення податкового тиску та оптимізація системи оподаткування стають вагомими чинниками зміцнення довіри громадян та потенційних інвесторів до української влади.

Не завжди продуманими й своєчасними, на думку волонтерських та благодійних організацій, є й урядові рішення, спрямовані на унормування діяльності громадських формувань, які опікуються гуманітарною допомогою. Згідно з ухваленою 5 вересня 2023 р. Кабінетом Міністрів постановою (Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, 2023) з 1 грудня мали кардинально змінитися правила роботи. Ініціатор внесення змін (Міністерство соціальної політики України) пояснює їх, по-перше, боротьбою з незаконними „схемами” роботи з гуманітарною допомогою, по-друге, необхідністю забезпечення самих благодійних та волонтерських організацій від можливих проблем у майбутньому. Водночас очевидно, що спроба боротьби з фактами розкрадання гуманітарної допомоги та зловживання у цій сфері не силами правоохоронних та судових органів, а шляхом ускладнення роботи волонтерів є малоефективною й позначиться на здатності більшості благодійних організацій швидко реагувати на військові потреби захисників. Ухвалена урядом постанова викликала хвилю обурення з боку волонтерів, які роками допомагають забезпечувати українське військо зв'язком, оптикою, медициною, автівками тощо (*Волонтери проти уряду*, 2023). Волонтери переконані, що нововведення суттєво ускладнять та уповільнять ввезення та передачу допомоги тим, хто її потребує. Непорозуміння, які виникли після ухвалення рішення, вкотре засвідчили відсутність належної комунікації влади з громадськістю.

Відсутність такої комунікації виявляється й в інших сферах. У жовтні 2022 – січні 2023 рр. Україна пережила **перший блекаут** – масове відключення електроенергії внаслідок російських ракетних атак та пошкодження об'єктів енергетичної інфраструктури. Громадяни вдячні за мужність та стійкість українським енергетикам у подоланні його наслідків, а також – зарубіжним партнерам нашої країни за фінансову та матеріальну допомогу у подоланні проблем з відновленням енергетичної інфраструктури в Україні. З розумінням поставилися українці й до суттєвого підвищення тарифів

на електричну енергію в червні 2023 р. Разом з тим, під час війни, в умовах залежності населення, підприємств військово-промислового комплексу, виробничих та обслуговувальних потужностей від електроенергії, забезпечення її постачання, на переконання громадян, перестає бути виключно комерційною діяльністю окремих „товариств з обмеженою відповідальністю”, якими є енергопостачальні компанії. У громадян, і не безпідставно (*У кількох областях проходять понад 20 обшуків*, 2023), виникають запитання стосовно використання приватними енергетичними компаніями коштів, які отримані ними й з державного бюджету, і шляхом підвищення тарифів на електроенергію для населення, і отриманням допомоги від країн-партнерів. У цьому випадку йдеться не про розмір отриманих приватними енергокомпаніями коштів, а про **відсутність будь-якого інформування** населення про їх витрати, обґрунтування цих витрат та їх прозорості. Відсутність належного діалогу з громадськістю з боку урядових та енергетичних структур може призвести до посилення соціальної напруженості, недовіри до влади та її інститутів.

Відсутність діалогу з громадськістю та несвоечасність ухвалення необхідних політико-управлінських рішень **щодо мобілізації та демобілізації** військовиків призвели до масових виступів у багатьох містах України з вимогою ухвалення закону про демобілізацію після 18 місяців служби (*Настав час інших*, 2023). Відповідна петиція, підписання якої передувало мітингам, назбирала необхідні для розгляду 25 тисяч голосів. Акції, які в жовтні 2023 р. пройшли в Києві, Тернополі, Львові, Запоріжжі, в Кривому Розі, у Кропивницькому, Хмельницькому, в Одесі, в Чернівцях та Дніпрі, об'єднали родичів військових під гаслами: „Настав час інших!”, „За перемогу відповідальні всі!”, „На одних плечах війну не виграти” та ін. На тлі численних повідомлень про ухиляння від мобілізації, корупції у військово-лікарських комісіях, „вибірковості” окремих керівників територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки з виконання мобілізаційних завдань (*У поліції розповіли*, 2023) вимоги мітингувальників є зрозумілими та справедливими й потребують відповідних владних рішень.

Варто визнати, що **єднання політичних та бізнесових еліт з народом, на жаль, не було тривалим**. Окремі політики уже після

перших перемог ЗСУ на фронтах війни почали більше перейматися проблемами власного політичного майбутнього й не завжди адекватно реагувати на суспільні запити. Прикладом, з одного боку, невиваженого політичного рішення, а з другого – сили й дієвості громадянського суспільства може бути спроба парламентарів уникнути ухвалення рішення **про відновлення електронного декларування статків чиновників**. У схваленій Верховною Радою України 5 вересня 2023 р. редакції відповідного закону була норма, якою передбачалося залишити реєстр декларацій закритим ще на один рік з можливістю для декларантів добровільно подати до Національного агентства з питань запобігання корупції заяву щодо персонального відкриття декларації. Ця норма викликала широке суспільне невдоволення. Петиція до Президента України із закликом накласти вето на ухвалений закон про відновлення е-декларування та повернути його до парламенту з вимогою відкрити реєстр майнових декларацій чиновників протягом трьох годин набрала необхідну для розгляду кількість підписів (*Петиція про публічні декларації посадовців*, 2023). І лише після цього Президент України ветовав закон, а Верховна Рада України підтримала його з урахуваннями пропозицій президента.

Обурення громадян викликали й політичні „маневри” у Верховній Раді України навколо ухвалення закону **про заборону діяльності в Україні релігійних організацій, афілійованих із центрами впливу в Росії**. Українці негативно на рівні довіри до політичних інститутів позначилися спроби окремих політиків в умовах воєнного стану, на тлі ракетних обстрілів міст і сіл країни та щоденних бойових втрат на фронтах війни, **актуалізувати питання проведення політичних виборів**.

Як засвідчили результати опитування громадської думки, 81% респондентів переконані, що проведення виборів під час війни є недоцільним (*Коли мають бути проведені вибори*, 2023). Мало того, більшість категорично налаштована проти ідеї дистанційного голосування через Інтернет з огляду на ризики фальсифікації результатів (65%). Українці наполягають на тому, що нинішній пріоритет – це перемога над ворогом, а політичні вибори – не на часі й мають бути проведені вже після завершення війни. Тобто,

для українців відкладання виборів не означає, що влада втрачає легітимність, просто її електоральне „очищення” українці готові відкласти на післявоєнний період.

„**Втома від війни**”. Саме так, частіше всього, позначають зарубіжні, та й вітчизняні, медіа загальну атмосферу, яка поступово посилюється в політичних колах країн-партнерів України, в американському та у суспільствах розвинених демократій. І якщо завдяки зусиллям військово-політичного керівництва України та розумінню урядами партнерських країн військово-технічна допомога (хоч і поступово) зростає, то окремі напрями гуманітарної та фінансової – скорочуються. Попри те, що в ЄС погодили продовження тимчасового захисту для біженців з України до 2025 р., окремі країни Союзу вводять або ж мають намір увести певні обмеження на фінансування тимчасового перебування українців у своїх країнах. Окремі європейські країни виступають за послаблення санкцій проти Росії та не підтримують європейський курс на підтримку України. Через позицію Угорщини блокується фінансова та військова підтримка України Європейським Союзом. Прем'єр-міністр Словаччини Роберт Фіцо заявив, що не збирається підтримувати європейські санкції проти Росії та не підтримає військову допомогу Україні. Очевидно, „втома від війни” виявляється і в цих – означених тенденціях, тож перед військово-політичним керівництвом України постають нові й складні завдання, пов'язані з необхідністю консолідації міжнародної підтримки України, подолання проблем взаємодії, які час від часу виникають (Time, 2023).

Важливим аспектом збереження й посилення суспільно-мобілізаційного потенціалу є врахування суттєвих **змін емоційного стану українських громадян**. На його формування в умовах війни впливають не лише щоденні ворожі обстріли, руйнування, смерті й жертви серед воїнів ЗСУ та мирних жителів, але й невиваженість чи помилковість окремих владних рішень, відсутність, на переконання громадян, реальної боротьби з корупцією, необґрунтованість розподілу бюджетних коштів, неефективність роботи територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, військово-лікарських комісій, недбалість (а часто й свавілля) чиновників різних рівнів у розв'язанні проблем військово-службовців та українських громадян. Тож варто наголосити, що на

нинішньому етапі боротьби з російською воєнною агресією значною мірою позначається здатність влади розв'язувати наявні проблеми та запобігати їм.

Органам влади, державно-політичному керівництву держави під час розроблення й ухвалення суспільно значущих рішень варто враховувати нинішній особливий стан суспільства, його прагнення до сприяння реалізації нагальних завдань та здатність до критичної оцінки ситуації. За нинішніх умов важливим напрямом суспільної консолідації та формування громадської думки є реалізація заходів, спрямованих на підвищення рівня суспільної довіри до органів влади усіх рівнів. Одним із важливих напрямів цієї роботи має стати своєчасне й адекватне суспільним запитам та вимогам закону реагування на прояви недоброчесності державних службовців, непрофесіоналізму, корупції. Доцільним є удосконалення системи контролю діяльності державних органів та органів місцевого самоврядування, забезпечення дієвого механізму оперативного реагування на негативні факти цієї діяльності.

Задля посилення консолідації та мобілізаційного потенціалу суспільства вкрай важливою є інтенсифікація зусиль, спрямованих на формування громадської думки. Провідна роль у цьому належить державі й тим інститутам, які забезпечують її інформаційну політику.

Особливої уваги потребують нині питання законодавчого регулювання проблем, пов'язаних з реінтеграцією тимчасово окупованих територій та громадян України, які тривалий час перебували в окупації. Очевидно, що робота над проєктами актів нормативно-правового характеру потребуватиме об'єднання зусиль фахівців і чимало часу. Тому вже нині варто створити робочі групи у складі народних депутатів України, фахівців з конституційного, міжнародного, кримінального права тощо для розроблення проєктів відповідних нормативно-правових актів. Доцільним, на нашу думку, вбачається й розгляд питання про створення спеціальної судової палати з розгляду справ, пов'язаних із проявами колабораціонізму та сепаратизму, а також справ, пов'язаних з відшкодуванням матеріальних та моральних втрат, яких зазнали громадяни під час російсько-української війни.

Бібліографічні посилання

Волонтери проти уряду. Як з 1 грудня треба ввозити гуманітарну допомогу. (2023, 26 жовтня). Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/26/705887/>

Гроші на ЗСУ. У Києві, Одесі й інших містах протести за витрати на армію. (2023). Ліга. Новини. <https://news.liga.net/ua/politics/video/hroshi-na-zsu-u-kyievi-odesi-ta-inshykh-mistakh-protestiuiut-za-vytraty-na-armiiu-video>

Деякі питання пропуску та обліку гуманітарної допомоги в умовах воєнного стану, Постанова Кабінету Міністрів України № 953 (2023) (Україна). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/953-2023-%D0%BF#Text>

Зазальнонаціональне опитування: Україна в умовах війни (1 березня 2022). (2022). Соціологічна група „Рейтинг”. https://ratinggroup.ua/research/ukraine/obschenacionalnyu_opros_ukraina_v_usloviyah_voyny_1_marta_2022.html

Коли мають бути проведені вибори, ставлення до голосування через інтернет та ставлення до можливого обмеження прав громадян: результати телефонного опитування, проведеного 30 вересня – 11 жовтня 2023 року. (2023). Київський міжнародний інститут соціології. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1309&page=1>

Міграція та соціально-політичні настрої під час повномасштабної війни Росії проти України – дванадцята хвиля дослідження. (2023). Gradus. https://gradus.app/documents/317/Gradus_EU_wave_12_UA.pdf

Настав час інших: в Україні пройшли мітинги на підтримку демобілізації. (2023, 27 жовтня). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/27/7426002/>

Огляд інструментів підтримки фінансової стійкості в умовах воєнного стану в Україні. (2023). Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/en/node/4862>

Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.). (2023). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-liutyi-berezen-2023r>

Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). (2022). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv->

politykoideologichni-oriantatsii-gromadian-ukrainy-v-umovakh-rosiiskoi-agresii-veresen-zhovten-2022r

Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів (травень 2023 р.). (2023). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-traven-2023r>

Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до окремих ініціатив органів влади (липень 2023 р.). (2023). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-okremykh-initsiatyv-organiv-vlady-lypen-2023r>

Оцінка громадянами ситуації в країні. Довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів. Ставлення до проведення загальнонаціональних виборів в Україні до завершення війни (вересень 2023 р.). (2023). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-provedennia-zagalnonatsionalnykh-vyboriv-v-ukraini-do-zavershennia-viiny-veresen-2023r>

Петиція про публічні декларації посадовців збрала необхідні 25 тисяч підписів за рекордні три години. Люди чекають на реакцію Президента. (2023). БукІнфо. <https://bukinfo.com.ua/pravo/petyciya-pro-publichni-deklaracii-posadovciv-zibrala-neobhidni-25-tysyach-pidpysiv-za-rekordni-try-godyny-lyudy-chekayut-na-reakciyu-prezydenta>

Політичні підсумки 2022 року: оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (грудень 2022 р.). (2022). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/politychni-pidsumky-2022-roku-otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-ta-dii-vlady-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-gruden-2022r>

Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17–18 серпня 2022). (2022). Соціологічна група „Рейтинг”. https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ua_1000_independence_082022_xvii_press.pdf

Ставлення до вступу України до НАТО та безпекові гарантії. (2023). КМІС. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1258&page=1>

У кількох областях проходять понад 20 обшуків через зловживання на відновленні енергетики. (2023). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-regions/3757217-sbu-provodit-ponad-20-obsukiv-u-kilkoh-oblastah-cerez-zlovzivanna-na-vidnovlenni-energetiki.html>

У країні війна, а влада робить ремонти. Чи можна витратити ці гроші на армію? Чи виправдані ремонти та реконструкції під час війни і чи можливо використати ці кошти для боротьби з агресором. (2023). Економічна правда. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/07/18/702312/>

У першу чергу ЗСУ. У Києві, Одесі й інших містах України відбулися протести за збільшення витрат на армію. (2023). Гордон. <https://gordonua.com/ukr/news/society/u-pershu-cherhu-zsu-u-kijevi-odesi-j-inshikh-mistakh-ukrajini-vidbulisja-protesti-za-zbilshennja-vitrat-na-armiju-1686083.html>

У поліції розповіли, скільки проваджень щодо військоматів і ВЛК скерували до суду. (2023, 29 жовтня). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/29/7426275/>

Українське суспільство (2023). Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології. https://www.kiis.com.ua/materials/pr/20230829_d/%D0%A1%D0%9C%20%D0%A3%D0%A1%20%20%D0%A2%D0%B0%D0%B1%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%96%202023.pdf

Українському суспільству властивий патерналізм, але більшість не схильна все покладати на державу. (2019, 25 травня). Фонд „Демократичні ініціативи” імені Ілька Кучеріва. <https://dif.org.ua/article/ukrainskomu-suspilstvu-vlastiviy-paternalizm-ale-bilshist-ne-skhilna-vse-pokladati-na-derzhavu>

Шайгородський, Ю. (2023а). Волонтерська діяльність як форма суспільної мобілізації у відсічі російській агресії. *Вісник Донецького національного університету імені Василя Стуса. Серія політичні науки*, 8, 77–83. <https://doi.org/10.31558/2617-0248.2023.8.12>

Шайгородський, Ю. (2023b). Суспільна мобілізація: тенденції та прогноз. У *Політична безпека України: проблеми політичного і державного правління. Прогнозна оцінка, механізми забезпечення* / за ред. чл.-кор. НАН України О. О. Рафальського, чл.-кор. НАН України О. М. Майбороди. (с. 145–184). Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України.

Тіме: Зеленський злий на союзників через брак допомоги, але продовжує вірити в перемогу. (2023). Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2023/10/30/7426406/>